

УДК 811.161.2'27'373.46

Верста І.М., аспірантка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка

Про ядро соціолінгвістичної термінології

У статті розглянуто особливості польової організації соціолінгвістичної термінології: виокремлено ядро соціолінгвістичних назв, проаналізовано лексико-семантичні відношення між ними.

The article deals with peculiarities of field organization of sociolinguistic terminology: the kernel of sociolinguistic nominations is recognized, lexical and semantic relations are analyzed.

У сучасному термінознавстві відсутні роботи, присвячені характеристиці соціолінгвістичних термінів. Мета статті – визначити склад соціолінгвістичних назв, що формують ядро цієї терміносистеми. З огляду на мету формулюємо завдання: а) виокремити терміни, що позначають основні поняття соціолінгвістики; б) з'ясувати ти та проаналізувати відношення між компонентами ядра термінополя. Матеріалом для аналізу служать терміни, виписані з мовознавчих праць українських та зарубіжних учених на соціолінгвістичну тематику (див. перелік джерел).

Дослідники звертають увагу на те, що терміносистема як модель галузі знання чи діяльності виникає внаслідок сформованої теорії, визначення основних об'єктів та зв'язків між ними [4, с. 119]. Тому виокремлюють три типові схеми формування і функціонування терміносистем:

1) перехід від періоду відсутності системи до періоду її наявності (стихійно складена сукупність термінів → терміносистема);

2) ріст знань у межах усталеної теорії, де нові факти не руйнують її, а лише збагачують;

3) зміна теорії і відповідно – терміносистеми [4, с. 104–106]. За нашими спостереженнями, українська соціолінгвістична термінологія ілюструє другу схему формування терміносистеми. Вона постає як знакова модель самостійної галузі знання, елементами якої виступають лексичні одиниці (слова і словосполучення) української мови, відповідні до категорійного апарату теорії. Водночас, це – ієрархічне утворення, що структурує знання за допомогою логічних відношень та реалізує парадигматичні зв'язки за принципом семантичного поля, тобто об'єднуючи лексеми за ядерною інтегральною ознакою. Термінологічним полем, що виникає на основі логікопонятійних відношень, для терміна виступає термінологія його галузі, в межах якої він реалізує свої властивості. У межах поля термін має всі характерні для нього ознаки, одна з яких –

екстралінгвістична спрямованість. Саме їй підпорядковані всі мовні засоби вираження наукових понять певної галузі [7, с. 16-18; 5, с. 108; 9, с. 110-112]. Термінологічне поле як парадигматичне утворення формується за принципом ядра і периферії.

На думку термінознавців, до ядра терміносистеми слід зараховувати терміни, що позначають основні поняття галузі, а також похідні від них назви [4, с. 126], іншими словами, базові терміни та похідні. Базовим термінам як ключовим компонентам терміносистеми притаманні такі характеристики: вони відображають основні поняття певної галузі, нерозкладні далі на складові смислові компоненти; структура базових термінів не може складатися більш, ніж із трьох членів; вони є основою для деривації; виступають родовими назвами щодо видових [3, с. 69–70]. Ураховуючи особливу організацію пограничних наук, до яких належить і соціолінгвістика, у складі цієї дисципліни виокремимо “ядерну терміногрупу” (спеціальні поняття галузі), стрижневу та суміжну групи назв [1, с. 121]. До першої належать **базові терміни**, що об'єднують назви основних понять соціолінгвістики, а також їх найближчі співгіпоніми (за аналогією до семантичних полів). Усі інші назви формують периферію.

Трактуючи термін як одиницю поля, враховуємо характеристики та особливості розвитку предметної сфери, основні проблеми досліджуваної галузі, тобто екстралінгвістичну спрямованість терміна в його науково-теоретичному контексті. Насамперед, з'ясуємо підхід мовознавців до визначення предмета соціолінгвістики та її проблематики.

Широкий спектр питань, які вирішує соціолінгвістика, зумовлений багатограними зв'язками між мовою і суспільством, а також різними методологічними описами цих проблем, що підтверджують праці: українських мовознавців – Б.М. Ажнюка, Ю.О. Жлуктенка, Л.Т. Масенко, Л. Ставицької, О.О. Тараненка; зарубіжних уче-

них – Д.Гаймса, В.Лабова, Дж.Фішмана, М.Халідея, Дж.Гамперца, Д.Камерон, С. Грабьяса та ін. Однак у цих працях знаходимо невизначеність предмета соціолінгвістики, велику кількість проблем. Так, енциклопедія “Українська мова” трактує соціолінгвістику як галузь, що вивчає соціальні аспекти розвитку мови, її суспільні функції в синхронії та діячності, механізми взаємодії мови і суспільства [10, с. 583]. У предметну сферу потрапляють такі проблеми: соціальна диференціація мови, взаємозв’язок мови і суспільства, мова і нація, мова і культура, мовна політика і мовне планування, двомовність, впливи соціального середовища на мову і на мовленнєву поведінку [10, с. 583; 2, с. 248]. А.П.Загнітко виокремлює такі основні поняття соціолінгвістики, як мовне співтовариство, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикання кодів, білінгвізм (двомовність), мовна політика [2, с. 253]. Існує думка, що соціолінгвістика об’єднує всі галузі знання про співвідношення мови і суспільства, мета цієї дисципліни – досягти кращого розуміння природи людської мови з урахуванням соціального контексту, а також визначити особливості взаємодії мови і суспільства [12, с. 68]. За іншим формулюванням, до основних проблем соціолінгвістики також належать соціальна детермінованість мови, причинний взаємозв’язок мови і суспільства, функціонування мови в суспільстві [8, 97].

Опрацьована нами теоретична література підтверджує широке проблемне поле соціолінгвістики. Воно і визначає основний склад одиниць ядерної терміногрупи: *соціолінгвістика, мовна ситуація, мовна політика, мовна спільнота, соціолект, мовний код, мовні контакти*. Взяті за основу родо-видові відношення за основу формування будь-якої мікросистеми, до ядра соціолінгвістичної терміносистеми зараховуємо й похідні терміни від назв основних понять соціолінгвістики.

Термін *соціолінгвістика* входить у мікрополе назв з аналітичною двочленною і синтетичною композитною структурою: *американська соціолінгвістика, ареальна соціолінгвістика, діячнна соціолінгвістика, синхронна соціолінгвістика, інтеракційна соціолінгвістика, кількісна соціолінгвістика, кореляційна соціолінгвістика, порівняльна соціолінгвістика, прикладна соціолінгвістика, ретроспективна соціолінгвістика, статистична соціолінгвістика, теоретична соціолінгвістика, експериментальна соціолінгвістика, функціональна соціолінгвістика, макросоціолінгвістика, мікросоціолінгвістика*. Перелічені співгіпоніми конкретизують значення терміна *соціолінгвістика*: кожна похідна назва містить семантичну ознаку родового поняття *соціолінгвістика* та видові відмінності.

Систему похідних назв до терміна *мовна ситуація* також становлять одиниці з аналітичною та синтетичною структурою, які по-різному конкретизують родові значення: *ендогlossen мовна ситуація (одномовність, монолінгвізм), екзогlossen мовна ситуація (багатомовність, полілінгвізм), гіпергlossen мовна ситуація, гіпогlossen мовна ситуація, демографічно рівноважна мовна ситуація, демографічно нерівноважна мовна ситуація, збалансована мовна ситуація, незбалансована мовна ситуація, диглосія, поліглосія, білінгвізм (двомовність), індивідуальний білінгвізм, масовий білінгвізм, штучний білінгвізм, природний білінгвізм, регіональний білінгвізм, національний білінгвізм, соціальний білінгвізм, міжгруповий білінгвізм, внутрішньогруповий білінгвізм, індивідуальний соціальний білінгвізм, масовий соціальний білінгвізм, двосторонній білінгвізм, односторонній білінгвізм, початковий білінгвізм, прогресивний білінгвізм, інтегрований білінгвізм, адекватний білінгвізм, регресивний білінгвізм, залишковий білінгвізм*. Окрім родо-видових відношень, у межах похідних назв сформувалися відношення антонімії, логічну природу якої можемо простежити на основі протиставлених схем у термінах: *ендогlossen мовна ситуація – екзогlossen мовна ситуація* (опозиція утворена на основі протиставлення за кількістю мов, що беруть участь у мовній ситуації), *збалансована мовна ситуація – незбалансована мовна ситуація* (протиставлення на основі сфер поширення мов), *демографічно рівноважна мовна ситуація – демографічно нерівноважна мовна ситуація* (протиставлення за ознакою комунікативної потужності мов). В антонімічних відношеннях перебувають терміни з компонентом білінгвізм: *індивідуальний – масовий, природний – штучний, регіональний – національний, односторонній – двосторонній*. У межах похідних назв є синонімічні відношення, оформлені термінами-дублетними назвами: *ендогlossen мовна ситуація – одномовність – монолінгвізм, екзогlossen мовна ситуація – багатомовність – полілінгвізм, білінгвізм – двомовність*.

У мікросистемі похідних назв до терміна *мовна політика* виявлено назви з аналітичною структурою: *зовнішня м.п., внутрішня м.п., ретроспективна м.п., перспективна м.п., місцева м.п., загальнодержавна м.п., місцева м.п., регіональна м.п., загальнодержавна м.п., міжнародна м.п., м.п. інтернаціоналізації, м.п. стратегічної багатомовності, м.п. офіційної одномовності, м.п. диференційованого юридичного статусу, м.п. офіційної двомовності або тримовності (багатомовності), політика офіційної двомовності або тримовності (багатомовності), необмежений територіально офіційний білінгвізм, територіальний офіційний білінгвізм, офіційна двомовність (багатомовність)*. Відношення

антонімії в мікросистемі похідних до терміна *мовна політика* ілюструють опозиції: *зовнішня м.п.* — *внутрішня м.п.*; *ретроспективна м.п.* — *перспективна м.п.*, *місцева м.п.* — *загальнодержавна м.п.*; *місцева м.п.* — *регіональна м.п.*; *регіональна м.п.* — *загальнодержавна м.п.*; *загальнодержавна м.п.* — *міжнародна м.п.*

Термін *мовна спільнота*, як і термін-дублет *мовне співтовариство* [2, с. 253-256], позначає сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками, які безпосередньо і опосередковано контактують між собою та з певними соціальними інститутами, використовуючи для цього одну чи декілька мов (різні *мовні коди*). Мова в межах *мовної спільноти* виконує консолідуючу функцію для різних за кількістю і територією об'єднань (від цілої країни чи її регіону до малих соціальних груп). Щоб визначити характер *мовної спільноти*, потрібно врахувати лінгвістичні та соціальні ознаки. Так, семантична ознака „кількість мов, що використовує мовна спільнота” диференціює співгіпоніми *одномовна м.с.*, *двомовна м.с.*, *багатомовна м.с.* Ураховуючи кількісні характеристики, виокремлюємо *малу м.с.*, *велику м.с.*. За соціальними характеристиками поняття *мовна спільнота* розрізняють *малу м.с.*, *велику м.с.*, які корелюють із поняттями *соціальна група*, *мала соціальна група*, *велика соціальна група*. Ототожнювати їх чи виділяти як співгіпоніми не можна, оскільки вони стосуються різних критеріїв виокремлення: для гіпероніма *мовна спільнота* критерієм виокремлення є спільність соціального життя і присутність регулярних комунікативних контактів (лінгвістичні та соціальні чинники); для терміна *соціальна група* — соціальна взаємодія, ідентифікація з групою, соціальні характеристики [2, с. 254; 8, с. 128].

Мовне утворення, за допомогою якого спілкуються члени мовної спільноти, — *мовний код*. Мікросистема співгіпонімів з інтегральною родовою семантичною ознакою „засіб спілкування” поповнюється низкою назв, які виявляють видові ознаки через розвиток парадигматичного та синтагматичного значення. На різних рівнях родо-видової ієрархії в мікросистемі перебувають терміни з аналітичною і синтетичною структурою: *національна мова*, *літературна мова*, *кодифікована мова*, *некодифікована мова*, *діалект*, *соціолект*, *жаргон*, *арго*, *сленг*, *койне*, *піджин*, *креольська мова*, *природна мова*, *штучна мова*, *мова міжнародного спілкування*, *регіо-*

нальна мова, *мова більшості*, *мова меншості*. Протиставлення назв *природна мова* — *штучна мова*, *мова більшості* — *мова меншості* ілюструє відношення антонімії.

Сучасний соціолінгвістичний контекст дозволяє виділити в ролі базового термін *соціолект*. Систему основних співгіпонімів термін формує способом розвитку парадигматичного значення: *арго*, *жаргон*, *сленг*.

До термінів *мовні контакти* та *соціальна диференціація мови* ми не виявили мікросистеми пов'язаних родо-видовими відношеннями назв, а також назв, які б вступали у відношення синонімії чи антонімії.

Отже, можемо побачити певні тенденції у формуванні складу ядра соціолінгвістичної терміносистеми: базові терміни відображають поняття, що корелюють з актуальними напрямками практичних і теоретичних досліджень; у межах ядра соціолінгвістичні терміни пов'язані гіперогіпонімічними, антонімічними та зрідка синонімічними відношеннями; основою для формування окремих мікросистем базових термінів стало логічне підпорядкування роду та виду.

Джерела

- Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Глумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — 224 с.
- Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) // Українська мова. — 2003. — №4. — С. 3-22.
- Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 685 с.
- Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. — К.: „КМАкадемія”, 2004. — 375 с.
- Пачев Ангел Малка енциклопедія по социолінгвистика. — Плевен: Евразия-Абагар, 1993. — 470 с.
- Русанівський В.М. Прогностичні функції соціолінгвістики. — Мовознавство. — 1989. — № 1. — С. 3-10.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с.
- Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект. — Українська мова. — 2001. — № 1. — С. 55-68.
- Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. — К.: Критика, 2005. — 464 с.
- Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.)// Мовознавство. — 2003. — №1. — С. 23-41.
- Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. — 2003. — №2-3. — С. 30-55.
- Spolsky V. Sociolinguistics. — Oxford University Press, 1998. — 130 p.
- Richards J., Platt J., Platt H. Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. — Longman, 1992. — 424 p.
- Skudrzykowska A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej. — Kraków-Warszawa, 2000. — 170 p.

Література

1. Антонова М.В. Системная организация терминологии “пограничных” наук // Отраслевая терминология и ее экстралингвистическая обусловленность. — Воронеж: Изд. Воронежского ун-та., 1986. — С. 119-127.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 338 с.
3. Кузмичева Г.В. Базовая лексика терминосистемы “кардиология”// Термины в языке и речи. — Горький: Изд. ГГУ, 1985. — С. 67-72.
4. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: КомКнига, 2006. — 256 с.

5. Плотников Б.А. Основы семасиологии. – Минск: Высшая школа, 1984. – 274 с.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения). – Воронеж: Изд. Воронежского унив., 1984. – 256 с.
7. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. – К.: Наук. думка, 1991. – 186 с.
8. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы, 2002. – 168 с.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 245 с.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид. „Укр. енцикл.“, 2000.
11. Шелов С.Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения. – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2003. – 123 с.
12. Trudgill P. *Introducing Language and Society*. – London: Penguin Books, 1992. – 79 p.